

**איסור הנאה ממעשה הנכרי בשבת -
מה נקרא הנאה לעניין זה?**

שיעור מס' 3

חז"ל אסרו ליהנות ממלאכות שנכרי עשה עבור ישראל בשבת. הגדרה זו מוציאה מאיסור זה את המקרים הבאים: א. הגוי לא עשה את המעשה עבור ישראל ב. אם הישראל לא נהנה מן המלאכה.

בשיעור הקודם עסקנו בשאלה מה נחשב "נעשה עבור ישראל". עתה נעבור להגדרת הנאה מהמלאכה. ראשית נעסוק במתח בין ההלכה שאין דרישה מישראל שלא ליהנות ממה שהנכרי כבר יצר, אך מצד שני מוטל עליו למחות בנכרי כדי שלא יגיע למצב זה. לאחר מכן נעסוק בגדרי ההנאה הבאים –

- א. האם הנאה שהונגשה ע"י נכרי לישראל וקודם לכך הייתה נגישה לו רק על ידי דוחק וקושי נחשבת כהנאה שחז"ל גזרו עליה?
- ב. במידה וניתן לקבל את אותה הנאה בלא לעבור על אף איסור, והנכרי גרם להנאה באופן שכרוך בחילול שבת (כגון ששטף כלים בספוג כאשר יכול היה להשתמש ב"סקוטש שבת"), האם מותר לישראל ליהנות ממלאכת הנכרי?
- ג. אם הנכרי רק מוסיף על הקיים (כגון במקום שיש כבר נורה דולקת ומעוניינים באור נוסף), האם הנאה כזו היא הנאה אסורה?
- ד. האם "הנאה" כוללת גם מלאכה שעניינה סילוק דבר המפריע כגון כיבוי אור (כאשר זקוקים לחושך) או כיבוי מזגן (כאשר קר מדי)?

מחאה בנכרי שעושה מלאכה

בשיעור הקודם עסקנו במשנה זו –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק טז הלכה ט

מתני'. עכו"ם שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל ואם בשביל ישראל אסור

רבי יונה, בירושלמי, העיר הערה חשובה על כך –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק טז הלכה ט

אמר רבי יעקב בר אחא הדא אמרה (זהו שאמרנו) לצורכו ולצורך ישראל אסור. אמר רבי יונה שנייא היא (שונה המקרה הזה) שאין מטריחין על האדם לצאת מביתו.

רבי יונה אמר שאמנם אסור ליהנות ממלאכתו של הנכרי בשבת, אך לא יתכן שבגלל מלאכתו של הנכרי, ישראל יאלץ לעזוב את ביתו! הטור פסק כדעתו –

טור אורח חיים הלכות שבת סימן רעו

איתא בירושלמי שאם העכו"ם הדליק מדעתו בבית ישראל שאין מטריחין אותו לצאת משם.

קביעתו של רבי יונה מסתברת, איסור ההנאה ממלאכתו של הנכרי, לא נגזר כאשר זו התוצאה. אמנם האדם שלא נדרש לצאת מביתו, בהכרח ינהה מהמלאכה שהנכרי עשה בביתו! הכלבו אינן בין הצדדים –

ספר כלבו סימן לא

אומר הר"ם שצריך אדם למחות לעבדו או לשפחתו גויה שלא להדליק בשבילו את הנר, ואם ידליקו אסור ליהנות בו כדאיתא פרק כל כתבי נכרי שהדליק וכו', ור"ף ז"ל כתב, מיהו בירושלמי שאין מטריחין אותו לצאת מביתו אם הדליק העכו"ם מדעתו בשביל ישראל, ואם תרצה השפחה לרבות שמן בנר בליל שבת יכול הישראל למחות בידה

כלומר, מצד אחד – אין מטריחים את האדם לצאת מביתו, שהרי "מה הוה ליה למעבד". מצד שני – על ישראל למחות בנכרי כדי למנוע מכך שההנאה תגיע אליו. אם הוא אינו מוחה, הוא אינו יכול לטעון "מה הוה ליה למעבד" – היה לך למחות! הפרי מגדים למד מכך –

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו ס"ק ז

אין מטריחין לצאת מביתו, דמה הוה ליה למעבד והוא לא צוהו, הא צוהו צריך לילך חוץ

אם ישראל ציווהו לעשות את המלאכה, כבר אינו יכול "מה הוה ליה למעבד", ועל כן אכן יאלץ לצאת מביתו ולא ליהנות!
מצד שני, אם ישראל מחה, והנכרי החליט לעשות את המלאכה חרף מחאתו, כבר אינו נכון לומר שהנכרי עשה את המלאכה עבור ישראל. על כן, מותר לישראל ליהנות מהמלאכה –

מגן אברהם סימן רעו ס"ק יג

אם אח"כ עשה בע"כ מותר להשתמש לאורו ... ובלבד שלא יערים

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו ס"ק יג

אם מדליק עכו"ם וישראל מוחה שלא להדליק, והדליק בעל כרחו, דשרי, דגלי דעתו דלא ניחא ליה

כמובן שבכל הוראות חכמים יש לקיים שלא בדרך הערמה. אך כאן בהערמה יש בעיה דינית. היתר ההנאה מהמלאכה של הנכרי נובע מכך שהמלאכה נעשתה בניגוד לרצונו של ישראל. אם ישראל אומר שלא לעשות, אך קורץ לו שכן יעשה, הרי שהמלאכה נעשתה לרצונו של ישראל, וממילא אסור ליהנות ממלאכה זו! לכן המחאה צריכה להיות כנה, אחרת אסור ליהנות מהמלאכה גם אחרי המחאה. השש"כ סיכם את שלושת המצבים –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק ל סעיף לח

- א. אם היהודי ציווה את הנכרי להדליק – כי אז חמור איסור הנאה מהאור שהנכרי הדליק, עד כדי כך שחייבים לצאת מהמקום שבו הדליק הנכרי, כדי לא ליהנות ממלאכתו.
- ב. אם היהודי רואה שהנכרי רוצה להדליק אור בשבילו על דעת עצמו, בלי שציווה אותו, הרי הוא חייב למחות בידו, ואפילו חייב לגרשו מן הבית. לא מיחה בידו, כי אז אמנם אין הוא חייב לצאת ממקומו, ואף מותר לו ליהנות מן האור כל הנאה שיכול היה ליהנות גם בלי האור שהנכרי הדליק ... אבל כל הנאה שבלי האור הזה לא היה יכול ליהנות, כגון קריאה או אכילה – אסורה.
- ג. אם הדליק הנכרי בעל כרחו של היהודי, ועל אף מחאתו, כי אז מותר ליהנות מהאור כל הנאה שהיא.

לסיכום:

במשנה נאמר שאסור לישראל ליהנות ממלאכה שעשה הנכרי עבורו בשבת. בירושלמי רבי יונה אמר שאמנם אסור ליהנות, אך אין זה אומר שישראל יצטרך לצאת מביתו כדי להימנע מהנאה זו. דבריו נפסקו בטור. אך הכלבו כתב שמצד שני מוטלת על ישראל חובה למחות בנכרי ולומר לו שלא יעשה את המלאכה שאסור לישראל ליהנות ממנה. את דבריו פסקו השו"ע רמ"א ונושאי הכלים. הפרי מגדים אף העיר שאמנם לא דורשים מישראל לעזוב את ביתו, אך אסור לו להתכוון ליהנות מהמלאכה שנעשתה עבורו. בשש"כ סיכם שיש שלושה מצבים –

- א. ציווה להדליק – אסור ליהנות מהאור, עד כדי כך שמוטל על ישראל לצאת מביתו.
- ב. אם לא ציווה, אך גם לא מחה – לא חייב לצאת מביתו. אך גם אסור לו להתכוון ליהנות מהמלאכה.
- ג. אם מחה והנכרי עשה את המלאכה חרף מחאתו – מותר ליהנות מהמלאכה.

האם יש איסור הנאה במצב שהנאה נגישה לישראל גם בלי מעשה הנכרי?

חידושו של ר"ת – מותר ליהנות אם הנאה נגישה גם בלי הנכרי

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכב עמוד א

מילא מים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל - אסור.

מדוע התנא דן רק בהנאת הבהמה, מה הדין אם הנכרי דלה מים לשתיה עבור עצמו?
ר"ת לימדנו שרמז כאן כלל חשוב –

תוספות מסכת שבת דף קכב עמוד א ד"ה משקה

אומר ר"ת מדנקט "בהמתו" ולא נקט "מילא מים לעצמו" – (משמע) דווקא להשקות בהמתו אסור, משום שלא היה יכול להביאה (את הבהמה) לתוך הבור. אבל הוא עצמו שרי, דמטפס ועולה מטפס ויורד. וכיון שיכול ליכנס לתוך הבור ולשתות – לא אסרו לו בשביל שמילא אותם נכרי.

כלומר - אמנם פחות נוח לשתות את המים בתוך הבור, אך לישראל הייתה אפשרות ליהנות משתיית המים גם ללא חילול שבת, לכן הוא יכול ליהנות. לעומת זאת, לבהמה אין שום דרך לשתות את מי הבור בלי חילול שבת. מכאן למד ר"ת יסוד חשוב: מעשה שבת של נכרי שאוסר בהנאה הוא רק אם אין דרך אחרת להשיג את ההנאה ללא פעולת הנכרי (ואפילו אם הנכרי שיפר את תנאי קבלת ההנאה).

גבולות הקולא של ר"ת – רק אם ניתן להגיע לאותה הנאה בדיוק

❖ **הרחבות – אם מותר ליהנות ממעשה נכרי כשאפשר להשיג את התוצאה בדרך אחרת, מדוע נאסר להאכיל את בהמתו מהעשבים שתלש הנכרי?**

הרא"ש הקשה על ר"ת -

רא"ש מסכת שבת פרק טז סימן יב

קשה מנר הדלוק במסיבה דאסרינן ברוב ישראל אטו אם היה נר דלוק במקום אחר בבית כיון דישראל היה יכול לילך ולהשתמש לאור אותו הנר שמותר להשתמש לאור נר זה, והא לא מסתבר כלל.

הרא"ש הקשה – אם נקבל את הקולא של ר"ת, אם בבית היהודי אור דלוק בחדר אחד, יכול הוא לכאורה ליהנות מהאור שידליק עבורו הנכרי בחדר שני, שהרי יכול ללכת וליהנות מהאור שבחדר הראשון? נוסף ונשאל – בברייתא דובר על גוי ששאב עבור בהמתו שלו ואז ישראל אחר יכול להשקות במים אלה את בהמתו. מה הדין לפי ר"ת אילו היה לישראל מים משלו לתת לבהמתו, האם גם אז היה מותר לישראלי להשקות את בהמתו מהמים שהנכרי שאב?

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכה סעיף קטן כד

כתב העולת שבת: לפי ר"ת אם יש נהר תוך התחום, אף אם הביא העכו"ם מים מבור שהוא רשות היחיד לרשות הרבים (איסור דאורייתא) מותר (ליהודי) להשקות בהמתו (ממים אלה), משום דהא אי בעי היה משקה אותה מהנהר, וראיתו מהרא"ש ע"ש.

העולת שבת למד מהרא"ש שכך יש להבין את ר"ת. אם הייתה לו אפשרות אחרת להשקות את הבהמה, היה מותר להשתמש במים שהנכרי הביא, שהרי אין לו הנאה נוספת מהמים החדשים שהביא הנכרי!
המג"א חלק –

ולי נראה דזה לכולי עלמא אסור, דאטו עכו"ם שהביא פירות מחוץ לתחום ויש לישראל פירות כיוצא בהם יהא מותר לאוכלן? וראיתו מהרא"ש אינה כלום, דהא סיים הרא"ש "והא לא מסתבר כללי", משמע דאף רבינו תם מודה בזה דאסור, וכן מפורש בר"ן ובמאור ובמ"מ.

המג"א הסביר שאין כוונת הרא"ש לומר שר"ת מתיר אם יש אפשרות מקבילה להגיע לאותה הנאה. כוונתו היא להקשות על ר"ת – אם כבר התרת ליהנות ממה שיכול ליהנות בדוחק, למה שלא תתיר ליהנות אם יש לו אפשרות מקבילה?

נראה שחלקו הפוסקים מהי כוונת הרא"ש כשאמר שהשלכה למקרה זה "לא מסתבר". האם הכוונה היא שגם ר"ת לא היה מסכים לקולא הזאת, ואם כן, למה הקל בכלל, או שכוונתו היא שר"ת באמת היה פוסק כך, והפסק הזה לא מסתבר.

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכה סעיף קטן כד

ור"ת מחלק בין היה יכול להשתמש באותם מים עצמן או לאו, וכן פירות השכיחים בעיר והביא עכו"ם לצורך ישראל למכור לו אסור

הפרי מגדים למד שר"ת התיר הנאה בדבר הזה עצמו. אם יש דרך ליהנות מהמים הללו – מותר. אך אם יש לו מים אחרים – זה לא מתיר הנאה מהמים הללו. ממילא ה"ה לעניין אור – אם אפשר לקרוא בחדר הזה, אפשר ליהנות מהנר שהנכרי הדליק כאן. אך אם אין אור בחדר הזה, (כלומר שאין דרך ליהנות מאור בחדר הזה), זה שניתן לקרוא לאור הנר שבחדר השני לא מתיר את הנאת השימוש בנר שהודלק בחדר הזה, בו לא היה אור, עד כה.

החולקים על ר"ת

רוב הראשונים חלקו על דינו של ר"ת. כפי שראינו, הרא"ש כתב שהדברים לא מסתברים. ר"י דחה את הדיוק שר"ת עשה מכך שהמשנה עסקה בהשקאת בהמתו –

תוספות מסכת שבת דף קכב עמוד א ד"ה משקה

ור"י אומר דהוא הדין לישראל עצמו אסור, והאי דנקט בהמתו, לאשמעינן רבותא, דלא גזרינן דילמא אתי לאפושי בשביל ישראל, שבהמה רגילה לשתות הרבה, אבל ישראל עצמו – פשיטא דשותה אחריו, דליכא למיחש כולי האי דילמא אתי לאפושי, דבדלייה אחת מושך הרבה לצורכו ולצורך ישראל. ולפי זה, אם נמשכו המים לצורך ישראל זה – אסור לכל ישראל אי איכא איסורא דאורייתא כגון שמביאם דרך רשות הרבים או מרשות היחיד לרשות הרבים.

ר"ת הוכיח את הדין המחודש שלו מכך שהמשנה עסקה בשאלה אם בהמה יכולה לשתות ממים ששאב הנכרי. ענה לו ר"י – אין הבדל דיני בין האדם והבהמה. לשניהם אסור ליהנות משאיבתו של הנכרי. התנא עסק בהשקיית בהמות, מסיבה אחרת. בתחילת המשנה נאמר שאם הנכרי שאב לצורך בהמתו של הנכרי, מותר לבהמת ישראל לשתות מהמים, מכיוון שהם לא נשאבו בשביל ישראל או בהמתו. אך יש חידוש גדול יותר בכך שמתירים לבהמת ישראל לשתות את המים. דרך הבהמות לשתות הרבה מאוד מים. אם הנכרי יראה שבהמת ישראל התחילה לשתות, סביר שהוא ישאב מים נוספים. התנא מחדש לנו שאין לחשוש לזה. את החידוש הזה לא היינו יודעים אילו התנא היה אומר שמותר לישראל עצמו לשתות, מכיוון שבני אדם לא שותים מלוא דלי בבת אחת.

כך הסביר ר"י מדוע התנא בברייתא עסק בהשקיית בהמה ולא בשתיה של אדם. הנקודה המשמעותית מבחינתנו היא שלדעת ר"י חידושו של ר"ת איננו מוכח מהמשנה. לכן אין ראייה לכך שמותר לישראל ליהנות ממה שהיה יכול ליהנות גם בלי המלאכה של הנכרי. (ר"י הדגיש שמדובר באיסור דאורייתא מכיוון שכבר הוכחנו בשיעור הקודם שאם מדובר באיסור דרבנן, התוצאה איננה אסורה לישראל).

פסיקת שולחן ערוך ורמ"א בדברי ר"ת

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכה סעיף י

אינו יהודי שמילא מים לבהמתו מבור שהוא רשות היחיד, לרשות הרבים, מותר לישראל להשקות מהם בהמתו; והוא שאין הא"י מכירו, דליכא למיחש שמא ירבה בשבילו; ואם מילא לצורך בהמת ישראל, אסור בכל מיני תשמיש אפילו ישראל אחר; ואם מילא מבור רשות היחיד לכרמלית, מותר לאחר שלא מילא בשבילו הגה: ויש מקילין ואומרים דאף אם הוצא דרך רשות הרבים לצורך ישראל. מותר לאדם לשפות מהם הפליל ואפשר לילך שם ולשפות (פור בשם ר"ת): ויש מתירין אף לכתחלה (כל ז).

מלשון השו"ע משמע שאסור לכל ישראל ליהנות, גם לישראל עצמו, ולא רק לבהמתו, נגד דברי ר"ת. הרמ"א הביא את שיטת ר"ת כ"ש מקילים".

משנה ברורה שם ס"ק נו

ולענין דינא העיקר כדעה ראשונה דהוא דעת כל הראשונים וכן משמע מהגר"א ותו"ש. ורק לצורך גדול או לצורך שבת יש לסמוך ע"ז (על דעת ר"ת) להקל. ובמוצאי שבת יש להתיר מיד בכל גווני. המשנה ברורה הכריע כדעת השו"ע להחמיר. ורק במקרים מיוחדים התיר לסמוך על הרמ"א ולהקל. הרמ"א מסיים שיש מתירים אף לכתחילה. מדוע? בכדי לענות על שאלה זו, עלינו להכיר הגדרה נוספת בגדרי הנאה –

יכולת להגיע לאותה תוצאה עצמה בדרך מותרת

חידושו של ר"ת היה שאם ההנאה נגישה לישראל, אין זו הנאה שגזרו עליה חכמים, גם אם הנכרי הקל משמעותית על היכולת ליהנות מהנאה זו. מה הדין אם הנכרי יכול לייצר את אותה הנאה עצמה בשתי דרכים – דרך מותרת ודרך אסורה, ובחר לעשות זאת בדרך האסורה, האם אסור ליהנות ממלאכה זו?

ראבי"ה חלק א - הלכות עירובין סימן שצא

ולפי עוני דעתי נראה לי כללו של דבר לא אמרינן אמירה לגוי שבות אלא באיסורא דאורייתא ... ובדאורייתא נמי לא אמרינן אסור אלא בדבר שאי אפשר למצוא לו תקנה על ידי ישראל לעשותו, כגון להחם חמין ולתלוש מן המחובר, אבל אם אפשר, כגון הבאה ברשות הרבים, דאם יש שם מחיצה, שרי אמירה לגוי.

הראבי"ה פסק שמותר. המגן אברהם יצא כנגד הקולא של הראבי"ה, כדבר המובן מאליו –

מגן אברהם סימן שז ס"ק יב

ופשוט דאפילו דבר שיש בו היתר בשבת אסור לומר לעכו"ם לעשותו בשבת.

אך גם המהר"ם כתב כדברי הראבי"ה –

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד (דפוס פראג) סימן רכב

ר"ת מתיר שילך גוי עם ישראל בשבת בנר דלוק בידו בכל מקום הן למשוך יין הן להוליך לחם ... כיון דליכא איסורא אלא משום מוקצה שרי להו לטלטולי מן הצד דבכלהו מוקצה דעלמא [הכין] שרי, וכיון דשרי מן הצד אי שקיל ליה [גוין] לנר בלאו מן הצד שריא דכיון דאי [בעי] ישראל מטלטל ליה מן הצד בהיתר ורואה בו אי מטלטל ליה גוי באיסור לית לן בה.

לדעת המהר"ם מכיוון שישראל יכול לטלטל את הנר מן הצד, בחירת הנכרי לטלטל באופן אסור היא עניינו של הנכרי. על כן מותר ליהודי לומר לנכרי שיבוא עמו, למרות שמסתבר שהנכרי יבחר לטלטל את הנר באופן רגיל שהוא אסור ליהודי.

❖ הרחבות – דיון בקולת הראב"ה

שימו לב – אסור לומר לנכרי שיעשה מלאכה אסורה. אך מותר לומר לו שיביא לתוצאה מסוימת, אליה ניתן להגיע בשני אופנים, וגם אם יבחר לעשות זאת בדרך האסורה, מותר ליהנות מתוצאות המלאכה. וכן פסק הרמ"א –

רמ"א אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ג

ומותר לומר לא"י לילך עמו ליטול נר דלוק ככר, ואילו ואינו עושה רק טלמול הנר בעלמא.

על סעיף זה העיר המגן אברהם שמקורו מהמהר"ם, ולא חלק על הרמ"א. אך ראינו שבסימן שז המג"א חלק על המהר"ם! הפרי מגדים הסביר את הגדר לפי המגן אברהם –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק יב

... אבל כשיש בידו לעשותה היום בהיתר, שיש בני אדם והיה יכול לעשות מחיצה, שרי לומר לעכו"ם. ויודה המ"א בזה להט"ז, כבסימן רע"ו אות י"א דאי בעי ישראל מטלטל בהיתר, אי עשה עכו"ם באיסור לית לן בה.

הפרי מגדים הסביר שלפי המגן אברהם אין זה מספיק שיש אפשרות להגיע לתוצאה באופן מותר. צריך שיכולת זו תהיה מעשית.

מהו היסוד להיתר זה?

נראה שהעיקרון הוא שמכיוון שיש שני דרכים לבצע את הפעולה, דרך מותרת ודרך אסורה, בחירת הנכרי לעשות את המעשה בדרך אסורה נועדה לנוחיותו של הנכרי, ולא של ישראל. לכן אין זה נכון לומר שישראל נהנה מהמלאכה שעשה הנכרי. הנכרי נהנה מהמלאכה, וישראל נהנה מהתוצאה, שלא הייתה תלויה בהכרח במלאכה.

הט"ז מיישם את היסוד הזה -

ט"ז אורח חיים סימן רעו ס"ק ה

נ"ל אותו נר שמדלקת השפחה כדי שתדיח כלי אכילה שאכלו, לא מקרי לצורך ישראל.

ישראל שביקש מהנכרי להדיח את הכלים ידע שסביר שהיא תדליק אור. אך הדלקת האור נועדה לנוחיות שלה, ולכן מותר לו לבקש ממנה לשטוף את הכלים, למרות שידע שסביר שתעשה מלאכה בכדי לבצע את שביקש.

נפקא מינא מודרנית יותר – האם מותר לומר לעוזרת נכריה להדיח כלים בשבת, בידיעה שמן הסתם היא תבחר להשתמש במכונה? לפי דברינו, מה שמעניין את המעסיק הוא אך ורק שהכלים יהיו נקיים. בחירתה להשתמש במכונה לא אוסרת את התוצאה על המעסיק.

באופן דומה, אם מבקש מן העוזרת להדיח כלים, שניתן להדיח אותם במים קרים, מותר לה להדיח את הכלים במים חמים, (כאמור, התוצאה צריכה להיות אותה התוצאה!), מכיוון שזו בחירה שלה להשתמש במים החמים, ולמעסיק לא משנה איך היא תגיע לתוצאה שהיא כלים נקיים ושטופים.

❖ הרחבות – דיון בהיתר השפחה להדליק נר כדי להדיח כלים

שימוש במעלית במקום מדרגות

ארחות שבת פרק כג סעיף נג

המתארח במלון, מותר לומר לנכרי להביא לו את סעודת השבת לחדרו שבקומה השניה, אף שיודע שהנכרי יפעיל את המעלית לצורך זה. הטעם משום שיש אפשרות להעלות את צרכי הסעודה באופן המותר על ידי עליה במדרגות, ולכן אנו אומרים שהנכרי מפעיל את המעלית לצורך עצמו. אמנם יתכן שאם החדר בקומה גבוהה מאוד באופן שהעלאת צרכי הסעודה במדרגות היא פעולה שאינה סבירה, אין היתר לומר לו בסתמא להביא לו את צרכי הסעודה, משום שזה נחשב כאמירה מפורשת לעשות זאת במעלית.

❖ הרחבות – תשובת "במראה הבזק" בעניין מעלית בשבת

חזרה לפסיקת הרמ"א על הנאה ממה ששאב הנכרי

הבאנו לעיל את מחלוקת השו"ע והרמ"א אם אפשר לסמוך על דברי ר"ת ליהנות ממה שהייתה יכולת ליהנות ממנו בלי מעשה הנכרי. הרמ"א סיים באמירה שיש מתירים אף לכתחילה –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכה סעיף י

אינו יהודי שמילא מים לבהמתו מבור שהוא רשות היחיד, לרשות הרבים, מותר לישראל להשקות מהם בהמתו; והוא שאין הא"י מכירו, דליכא למיחש שמא ירבה בשבילו; ואם מילא לצורך בהמת ישראל, אסור בכל מיני תשמיש אפילו ישראל אחר; ואם מילא מבור רשות היחיד לכרמלית, מותר לאחר שלא מילא בשבילו הגה: ויש מקילין ואומרים דאף אם הוצא דרך רשות הרבים לצורך ישראל. מותר לאדם לשקות מהם האיל ואפשר ליתן גם ולשקות (פור בשם ר"ת): ויש מתיירין אף לכתחילה (כל (15).

הרמ"א סיים בשם הכל-בו בפסיקה שאם ניתן ליהנות מהמשקה במקומו, אפשר לומר לגוי לטלטל את המשקה דרך רשות הרבים עבורו. הפוסקים כתבו שהיתר שכזה בעייתי יותר, מה גם שמקורו לא ברור –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכה ס"ק כה

חפשי בכל בו ולא מצאתי זה, וגם בדרכי משה לא כתב מקום מוצאו, וגם בתשובת מהרי"ל סי' קט"ז כי דר"ת לא התיר אלא דיעבד אבל לכתחילה אסור, וכ"כ המאור.

ערוך השולחן אורח חיים סימן שכה סעיף כה

ודבריו [של הרמ"א] אינם מובנים כלל, דהא אפילו לדיעה זו אין ההיתר אלא כשהא"י הביא מעצמו דאז אין איסור על הישראל כיון שלא היה צריך לזה כמ"ש, אבל לומר לכתחילה להא"י שיביא לו מי התיר זה. וגם בספרו דרכי משה כתב בעצמו כן ע"ש.

לכן הסביר ערוך השולחן שההיתר הוא לא ההיתר של ר"ת, אלא ההיתר של המהר"ם!

ונראה לי דכיון בכאן לדברי הגהות מיימוני [פ"י אות ה'] שכתב דר"ת התיר לומר לכותי תביא נר הדולק, דזהו רק איסור מוקצה ובטלטול מן הצד היה יכול הישראל בעצמו לעשות, וכיון שיש צד היתר לישראל עצמו לא חיישינן אם הא"י עשה על צד האסור ע"ש. ואם כן הכא נמי, כיון שיש צד היתר לישראל שילך לשם וישתה, לא חיישינן אם הא"י עושה על צד האיסור באיסור דרבנן. ואחר כך קאמר – אף על פי שיש להחמיר בדבר, מפני שאין זה דמיון גמור, דבשם כשאומר להא"י 'תביא הנר', הלא יכול להביא בטלטול מן הצד, ואין האיסור מפורש בדבריו, מה שאין כן בכאן, כשאומר לו להביא, הרי אומר לו להביא דרך כרמלית.

ערוך השולחן הסביר שישוד ההיתר של הרמ"א כאן הוא אחר. מכיון שישראל יכול להביא לאותה תוצאה עצמה, בלי לעבור על איסור, בחירת הנכרי להביא לתוצאה זו ע"י עשיית איסור לא תאסור את התוצאה עליו. (באשר להערתו בסוף דבריו על בעיית האמירה (לא ההנאה) עיינו בהרחבות על הראב"ה שהפנינו אליהם (לעיל)

תוספת הנאה

א. נר נוסף

ספר התרומה הלכות שבת סימן רנב

ואם נר אחד דלוק בשבת ועכו"ם הדליק בשבת הרבה נרות או נתן באש עצים הרבה מותר לישראל ליהנות מהן, כיון שמתחלה היה יכול ליהנות קצת מן הנר או מן האש

מדובר על מצב בו כבר הייתה תאורה שניתן ליהנות ממנה, והנכרי רק הוסיף תאורה. מכיוון שמדובר על הגברת הנאה שנגישה כבר כעת, התרומה פסק שהיא מותרת. ודבריו התקבלו על כל הפוסקים -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ד

אם יש נר בבית ישראל, ובא א"י והדליק נר אחר, מותר להשתמש לאורו בעוד נר ראשון דולק, אבל לאחר שיכבה הראשון אסור להשתמש לאור השני

שימו לב - מכיוון שההיתר נובע מכך שההנאה הבסיסית אפשרית לפני המלאכה שנעשתה, ברגע שאין יכולת ליהנות ממקור ההנאה המקורי - אין הצדקה להתיר את המשך ההנאה ממלאכת הנכרי. במקרה שלנו - משהתאורה המקורית כבתה, אסור ליהנות מהנר הנוסף שהנכרי הדליק בשבת.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה

מה שכתב בסימן רע"ו סעיף ד שאם יש נר בבית ישראל ובא עכו"ם והדליק נר אחר דמותר להשתמש אף על גב שנהנה ודאי מגודל האור, משום הך טעמא דגם בתחילה היה יכול להשתמש בדוחק לאור הנר הראשון.

משנה ברורה סימן רעו ס"ק לב

רצונו לומר - אף דעתה על ידי הנר הזה שהדליק בשביל ישראל נתגדל האור יותר, אפילו הכי מותר. ומיירי כשהיה יכול מתחלה במקום הזה על כל פנים ליהנות קצת לאור הנר הראשון ולכן שרי, ובלאו הכי אסור

אמנם אין איסור הנאה מהתוספת שהוסיף הנכרי. אך האם מוטל על ישראל למחות בנכרי לבל יוסיף את ההנאה הזאת?

נשמת אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל סב

מדברי כולם נשמע דלהרבות אין צריך למחות.

כלומר, במצבים בהם זה לא נחשב שישראל נהנה, אין חובת מחאה.

ב. ייפוי הנר

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק לא

לומר 'איני יכול לקרות לאור הנר', שיש בו פחם ושפחה מבינה, דשרי, דלאו הנאה כל כך, דמכל מקום יוכל קצת לקרות, ואין אומר דבר

הפרי מגדים התיר לרמח לנכריה שקשה לו לקרוא לאור הנר, מכיוון שמדובר בנר שאפשר לקרוא לאורו, והמעשה של הנכריה רק ישפר את התאורה הקיימת.

❖ הרחבות - קולא נוספת בעניין ייפוי הנר

ג. אוכל שאינו חם דיו

ספר אור זרוע חלק ב - הלכות ערב שבת סימן ח

ראיתי בצרפת בית מורי רבי יהודא ברבי יצחק שפעמים (מת)קררים צלני"ט (חמין) שלהם, דהיינו טמון, ובשבת, טרם עת האוכל, מדליקין העבדים אש סמוך לקדרות כדי שיתחממו בטוב, ויש שמסלקין אותם ונותנים אותם סמוך לאש. ומפרשים להיתר מפני שאין לחוש לאוסרון, דמסתמא חמין הן קצת קרוב להיד סולדת וכשמוסיפים להם חום מותר שהרי גם בישול אין להם, ואפילו יתקררו הרבה אין לאוסרון שגם כונתן בעבורם הן ובחופות רגילים לעשות כן עבדיהם ואין איש נמנע מלאוכלן, וגם ר"ת צ"ל ושאר גדולי הדור כולם מתירין. מיהו נכון וראוי שלא לנהוג כן משום דאושא מילתא ואיכא זילותא דשבתא וכל מדינה דלא שכיחי בה רבנן ראוי לאסור עליהם דבר זה.

האור זרוע הביא מנהג שהיה רווח בזמנו. במקרה שהאוכל לא התקרר לגמרי, הקלו ואפשרו לנכרים לחמם את האוכל, למרות שנהנו מתוספת החום (אין זה מפתיע שר"ת התיר ליהנות מזה). הטעם הוא שאם האוכל מספיק חם כדי לאוכלו, הרי שמדובר רק בתוספת חימום, שאין לאסור. וכן פסק הרמ"א -

רמ"א בשולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנג סעיף ה

אסור לומר לאינו יהודי להחם הקדירה אם נלטנן: ואם עשה כן. אסור לאכלו אפילו כוין. אמנם אם לא נלטנן כל כך שצדיין ראוים לאכול. אם חממו אותו הא"ים יהודים, מותרין לאכול

"אם עשה כן" - דהיינו, שאמר לנכרי לחמם, אז אסור לאכול את האוכל, בדומה למה שלמדנו בתחילת השיעור אודות הקולא שלא יצא מביתו - אם אמר לנכרי לעשות את המלאכה, ההנאה נאסרת. אחרת מדובר בתוספת חום, שזו תוספת הנאה, ומותר ליהנות ממנה.

(יש לציין שביעור 5 נלמד שאם יש שיטות המתירות לחמם את האוכל בדרך זו, אין בכך איסור. שם יובאו פרטים נוספים בעניין זה).

1. נקיון בגדים

תפארת ישראל כלכלת השבת כללי ל"ט מלאכות

המצחצח מנעלים ע"י (וויקסען) חייב משום ממרח. ולפיכך אפילו על ידי עובד כוכבים אסור, ואפילו עשה כן עובד כוכבים מעצמו לצורך ישראל – אסור למוצאי שבת בכדי שיעשה, ככל מלאכה דאורייתא שעשה העובד כוכבים לצורך ישראל.

כדבריו פסק להלכה המשנה ברורה (סימן שכ"ז, ס"ק ט"ז).
לעומת זאת כתב המגן אברהם –

מגן אברהם סימן רנב ס"ק יג

נראה לי דאם היה המנעל מתוקן מערב שבת, רק שתקנו והחליקו בשבת – שרי, דהא היה יכול ללבושו בלאו הכי הדגש בלשון המגן אברהם הוא שיש לבדוק אם המנעל היה מתוקן לפני שבת. כך פסק גם הרב עובדיה יוסף–

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן כח אות יד

נראה שכל שהיו המנעלים ראויים ללבישה גם בלי הצחצוח במשחת נעליים אין לאסרם בלבישה, ואפילו בשבת עצמו, דלא אהנו מעשיו כל כך... ושוב ראיתי בשו"ת תשורת שי (סי' קנב) שהעיר גם כן דהכי נמי לא חשיבא הנאה כל כך, כיון שאפשר ללבושם בלא זה

מדובר בהנאה מלבישת הנעל. צחצוח הנעל משפר את ההנאה ממנו, כיוון שניתן לנעול את הנעל ללא הצחצוח, מדובר כאן בתוספת הנאה, ולא ביצירת הנאה חדשה, ולכן מותר ללבוש את הנעל המצוחצחת. ולכאורה בזה מיושבת הסתירה בין המשנה ברורה והמגן אברהם. המשנה ברורה התייחס לנעילת נעל שלא הייתה ראויה ללבישה לפני הצחצוח, והמגן אברהם הוסיף שאם הנעליים היו ראויות לנעילה בלא הצחצוח, הרי שזו רק תוספת הנאה, שמותר ליהנות ממנה.

2. חימום ומיזוג

לפי הקריטריון שראינו, אם אפשר להשתמש בדוחק, מותר ליהנות מהשיפור שנכרי עשה. אם כן, חדר שהיה ראוי לשימוש, אלא שהיה מאוד חם, או לחילופין מאוד קר, לכאורה הדלקת המיזוג רק תשפר את ההנאה מהחדר, ולא תיצור אותה. אך לא כך רואים מהמקורות הבאים –

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן מז

ובדבר כשנעשה יום חם מאד בשבת אם מותר לספר להנכרי שהוא חם מאד בחדר זה כדי שהנכרי שרוצה בטובתו יפתח את מזגן האויר (עיר-קאנדישענער) בעצמו, כמו שמותר לומר לנכרי שהנר אינו מאיר יפה כדי שהנכרי הרוצה בטובתו יסיר הפחם שבראש הנר כדאיתא במ"ב סימן ש"ז ס"ק ע"ו, ומסיק דאין לאסור מטעם שנהנה ממלאכה שעשה הנכרי בשבילו משום דאין זה הנאה כל כך דגם מקודם היה יכול ע"פ הדחק לקרות לאורו. דהרי גם הכא אפשר לו לישב בשעת הדחק גם כשהוא חם. פשוט וברור שאסור¹, דהא בכל הנאה ממעשה הנכרי אפשר לו גם בלא זה, אף כשמבשל עבורו דודאי יכול להיות גם בלא אכילת דבר שבישל בעדו, וכן יכול האדם להיות איזה שעות בחדר קר, ומכל מקום היה אסור. והטעם, דעל כל פנים הא הנאה זו דאכילת דבר המבושל, והנאת החימום, הא לא היה לו אף בשעת הדחק אי לאו מלאכת הנכרי בשבת עבורו, שזה אסור, וכמו כן הנאה זו דלא יסבול החום הרי לא יהיה לו אף בשעת הדחק הנאה זו שלכן אסור. ולא דמי לקריאה, שדבר זה דקריאה היה יכול גם בלא מלאכת הנכרי אף שהיה בדוחק ובקושי, שלכן נמצא שלא היה לו כלום ממעשה הנכרי בתועלת הקריאה שהיה להישראל.

הרב משה פיינשטיין מגדיר שההנאה הנידונה כאן אינה עצם יכולת הישיבה בחדר, אלא היכולת לשבת בחדר בלא לסבול מהחום. אם הוא מסוגל לשבת בחדר בלא לסבול – יהיה מותר ליהנות מתוספת ההנאה של מיזוג החדר. אך אם כעת הוא סובל מהחום, אין דרך לשבת בחדר בלי לסבול כעת בלי להדליק את המזגן, ולכן אסור ליהנות מההדלקה.

דברים דומים כתב הגרש"ז על חימום –

¹ יש לציין שאנו באים ללמוד מכאן את העיקרון שהרב פיינשטיין מלמד אותנו, אך לגבי המקרה הזה עצמו של הדלקת מזגן כאשר חם מאוד – ישנם פוסקים המתירים אמירה לנכרי מפורשת להדליק מזגן, כמו שמותר כאשר קר מאוד לומר לו להדליק חימום (שו"ע סי' רעו סע' ה, משום שהכל חולים אצל הקור). הרחבה על כך תהיה בשיעור #4.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה

ולענין מדורה נראה שאם היה תנור בבית והעכו"ם רק הגדיל את האש אפשר דחשיב כנר נוסף ומותר להתחמם כנגדו, אבל אם לא היה כלל תנור אף על גב שאפשר לישב בבית גם בלי תנור מ"מ אם עכו"ם הסיק עבורו תנור אסור להתקרב אליו כדי להתחמם כנגדו. ומה שבלא"ה היה יכול לישב בקור הרי זה דומה למה שבלא"ה הי' יכול להמנע ולא לאכול כלל דמ"מ אסור לאכול מה שעכו"ם בישל עבור ישראל. ולא דמי לפעולה שאפשר לעשותה בחושך שכתב הא"ר דשרי, דשאני התם שאותה הפעולה היה עושה בלא"ה משא"כ החימום הרי לא היה כלל מקודם.

מדוע זה אסור?

נראה שיש להבחין בין שתי הנאות מהמזגן –

אם המיזוג הודלק בכדי לשפר את נוחות הישיבה בחדר, אזי המדד להתיר או לאסור את הישיבה בחדר תלוי בנוחות החדר. המזגן משפר את הנאת החדר.
אם המיזוג נועד לקרר את הנכנסים לחדר מהחום, זו הנאה שלא הייתה קיימת עד שהמזגן הודלק, ואסור ליהנות מהדלקת המזגן.

**רבנות-
סימן רע"ו.
שכ"ה סעיפים ו, ז, י"א-י"ג**

סיכום

חובת מחאה

לסיכום :

במשנה נאמר שאסור לישראל ליהנות ממלאכה שעשה הנכרי עבורו בשבת. בירושלמי רבי יונה אמר שאמנם אסור ליהנות, אך אין זה אומר שישראל יצטרך לצאת מביתו כדי להימנע מהנאה זו. דבריו נפסקו בטור.

אך הכלבו כתב שמצד שני מוטלת על ישראל חובה למחות בנכרי ולומר לו שלא יעשה את המלאכה שאסור לישראל ליהנות ממנה. את דבריו פסקו השו"ע רמ"א ונושאי הכלים. הפרי מגדים אף העיר שאמנם לא דורשים מישראל לעזוב את ביתו, אך אסור לו להתכוון ליהנות מהמלאכה שנעשתה עבורו.
בשש"כ סיכם שיש שלושה מצבים –

- א. ציווה להדליק – התאורה אסורה בהנאה, עד כדי כך שמוטל על ישראל לצאת מביתו.
- ב. אם לא ציווה, אך גם לא מחה – לא חייב לצאת מביתו. אך גם אסור לו להתכוון ליהנות מהמלאכה.
- ג. אם מחה והנכרי עשה את המלאכה חרף מחאתו – מותר ליהנות מהמלאכה.

הנאה הנגישה לישראל

ר"ת למד מהמשנה שאם הנכרי עשה מלאכה שהקלה על הנאה מדבר מסוים, אך גם לפני המלאכה היה הישראל יכול ליהנות מאותו הדבר, גם אם בדוחק ובתנאים פחות טובים, מותר לו ליהנות ממעשה הנכרי, מכיוון שאין זה נחשב הנאה. (העולת שבת הבין שכוונת ר"ת היא שאם אין הבדל בסוג ההנאה, מותר ליהנות. לדוגמא – אם יש לי יין בבית, מותר לי ליהנות מיין שנכרי הביא באיסור. והמג"א הסביר שכוונת ר"ת היא רק אם היה יכול ליהנות מאותו החפץ עצמו. וכן פסק בפרי מגדים).

ר"י והרא"ש חלקו על ר"ת ופסקו שכל עוד הנכרי משפר את יכולת ההנאה, אסור ליהנות ממלאכתו. מהשו"ע משמע שפסק כר"י והרא"ש, הרמ"א כתב שיש מקילים כדברי ר"ת. הפוסקים פסקו כשו"ע, נגד ר"ת, והתירו לסמוך על דעת ר"ת רק בצירוף שיקולים הלכתיים נוספים.

בחירת הנכרי להביא לתוצאה באופן אסור

הראב"ה כתב שאם יש דרך לעשות את הדברים באופן מותר, מותר לומר לנכרי לעשותם (בהרחבות הבאנוודיון מדוקדק בדעת הראב"ה). המהר"ם מרוטנברג התיר לומר לנכרי לבוא עמו למקום חשוך, למרות שברור שהנכרי יטלטל נר עמו, מכיוון שישנם דרכים מותרות לטלטל נר. כדבריו פסק השו"ע והמג"א קיבל. ברם על הראב"ה הוא חלק! ביארו האחרונים (ט"ז, פמ"ג) שהיתר זה נכון רק אם יש אפשרות מעשית להגיע לתוצאה באופן המותר.

לאור זאת כתב ברמ"א שיש אומרים שמותר לומר לנכרי להביא לו מים, למרות שיטלטל דרך רה"ר, מכיוון שהנכרי יכול להביא לו ממים ממקום המותר בטלטול (ערוך השולחן הסביר למה ההשוואה בין המקרים לא מדויקת. למעשה נשמע שהפוסקים לא קבלו את קולא זו של הרמ"א).

נ"מ מעשיות יותר לדין – בחירת המנקה לשטוף כלים בעזרת מים חמים – בהנחה שהתוצאה הסופית של השטיפה לא תהיה שונה לאור השימוש במים אלה. המנקה בוחר/ת להשתמש במים החמים כדי שלא יהיה קר, ולא כדי לשפר את נקיון הכלים. שימוש במעלית – אם ניתן להגיע לאותה קומה עם אותו משא, בחירת הנכרי להשתמש במעלית היא בחירה שלו, ומותר ליהנות ממנה.

תוספת הנאה

השו"ע פסק כדעת ספר התרומה, שמותר ליהנות ממה שהנכרי הוסיף על דבר קיים. מזה למדו הפוסקים (משנ"ב וגרש"ז) שאם הנכרי רק הוסיף על המצב הקיים (לדוגמא – הוסיף נרות במקום שכבר מואר, חימם אוכל שהוא מספיק חם לאכול כמות שהוא, וכדומה), מותר ליהנות מהמלאכה שעשה.

עד כה הגדרנו את איסור אמירה והנאה ממלאכת נכרי. ההיתרים עד כה נבעו מעצם הגדרת הדברים – מה נחשב אמירה, מה נחשב עשייה בשביל ישראל, ומה נחשב הנאה בהקשר זה. בשיעור הבא נעסוק ביוצאי הדופן, באמירה והנאה שמצד עצמם אמורים להיאסר, אך מסיבות שונות חז"ל התירו את האיסורים.